

O'ZBEK VA ARAB TILLARIDA TO'LDIRUVCHI

Umarxonova Yulduzxon G'ayratjon qizi
Sharq xalqlari tillari va adabiyoti instituti

Arabshunoslik Oliy maktabi

Arab-ingliz filologiyasi 2-kurs 2-guruh talabasi

yulduzxonumarxonova12@gmail.com

91. 692-53-52

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17176645>

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek va arab tillarida to'ldiruvchi sintaktik bo'lakning xususiyatlari, ularning o'xshash va farqli jihatlari tahlil qilinadi. To'ldiruvchining turlari, ifodalanish vositalari hamda sintaktik qurilishdagi o'rni keng qiyosiy tahlil asosida ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: to'ldiruvchi, sintaksis, o'zbek tili, arab tili, grammatik qurilish, qiyosiy tahlil.

Аннотация: В данной статье анализируются особенности дополнения как синтаксического члена в узбекском и арабском языках, их сходства и различия. На основе сравнительного анализа подробно показаны виды дополнений, способы их выражения и их роль в синтаксической структуре.

Ключевые слова: дополнение, синтаксис, узбекский язык, арабский язык, грамматическое строение, сравнительный анализ.

Annotation: This article analyzes the features of the object as a syntactic unit in Uzbek and Arabic languages, their similarities and differences. Through comparative analysis, the types of objects, their means of expression, and their role in syntactic structure are thoroughly demonstrated.

Keywords: object, syntax, Uzbek language, Arabic language, grammatical structure, comparative analysis.

Tilshunoslikda gap bo'laklari alohida ilmiy yo'nalish sifatida o'rganilib kelmoqda. Gapning ikkinchi darajali bo'laklari orasida to'ldiruvchi alohida o'rin egallaydi. Chunki u fe'l orqali ifodalangan harakat yoki holatning obyektini bildiradi. O'zbek tilshunosligida to'ldiruvchi bo'yicha ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, uni arab tilidagi mavqeyi bilan qiyoslab o'rganish alohida dolzarblik kasb etadi.

O'zbek tilida to'ldiruvchi kim? nima? kimni? nimani? kimga? nimaga? qayerni? kabi savollarga javob bo'ladi. U asosan ot, olmosh yoki otlashgan boshqa so'z turkumlari yordamida ifodalanadi. Masalan: "Men darsni yozdim" jumlasida "darsni" to'ldiruvchi hisoblanadi. Bunda fe'lning semantik imkoniyati va kelishik qo'shimchalari muhim rol o'ynaydi. O'zbek tilidagi to'ldiruvchi ko'pincha tushum, qaratqich, chiqish va jo'nalish kelishiklarida ifodalanadi.

Arab tilida esa to'ldiruvchi "المفعول به" deb nomlanib, fe'lning ta'sir doirasidagi obyektini bildiradi. Arab tilida kelishik qo'shimchalari mavjud emas, balki i'rab tizimi orqali so'zlarning sintaktik o'rni aniqlanadi. Masalan, "قَرَأْتُ الْكِتَابَ" (Men kitobni o'qidim) jumlasida "الكتاب" so'zi mansub holatda kelib, bevosita to'ldiruvchini bildiradi. Shu o'rinda arab tilida to'ldiruvchining i'rob belgilari orqali ajratilishi tilning morfologik jihatdan boy ekanligini ko'rsatadi.

O'zbek tilida to'ldiruvchi turlari quyidagicha tasniflanadi:

1) Bevosita to'ldiruvchi – fe'lning bevosita ta'siriga uchraydi. Masalan: "U maktubni yozdi" jumlasida "maktubni" bevosita to'ldiruvchidir.

2) Bilvosita to'ldiruvchi – fe'lining ta'siriga bevosita emas, balki yordamchi birliklar orqali bog'lanadi. Masalan: “U maktabga bordi” jumlasida “maktabga” bilvosita to'ldiruvchi hisoblanadi.

Arab tilida ham xuddi shunday tasnif mavjud. Bevosita to'ldiruvchi “المفعول به الصريح” deb, bilvosita to'ldiruvchi esa “المفعول به غير الصريح” deb yuritiladi. Masalan: “أرسلتُ إلى صديقي رسالةً” (Do'stinga xat yubordim) jumlasida “رسالةً” – bevosita, “إلى صديقي” – bilvosita to'ldiruvchidir.

O'zbek va arab tillaridagi to'ldiruvchilarning o'xshash jihatlaridan biri shuki, ikkala tilda ham ular fe'lga semantik jihatdan bog'liq bo'ladi va fe'lining ta'sirchanlik imkoniyatini to'ldiradi. Farqlardan biri esa – ularning grammatik ifodalanishida. O'zbek tilida bu vazifa kelishik qo'shimchalari orqali amalga oshsa, arab tilida esa i'rab belgilari orqali amalga oshadi. Bu hol til tizimlaridagi tipologik farqlarning yorqin ifodasi hisoblanadi.

To'ldiruvchining ifodalanish vositalari haqida to'xtaladigan bo'lsak, o'zbek tilida u ot, olmosh, son, sifat-dosh yoki otlashgan boshqa birliklar yordamida ifodalanadi. Masalan: “Men uni ko'rdim”, “Uning kelishini kutdim”. Arab tilida esa ko'pincha ot va olmosh bilan ifodalanadi, biroq ba'zan jumla butunlay to'ldiruvchi vazifasida kelishi mumkin. Masalan: “سُرَرْتُ أَنْ جَاءَ صَدِيقِي” (Do'stim kelgani meni quvontirdi) jumlasida “أَنْ جَاءَ صَدِيقِي” butun jumla to'ldiruvchi hisoblanadi. Bu esa arab tilida sintaktik moslashuvning kengligi va murakkabligini ko'rsatadi.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, o'zbek va arab tillaridagi to'ldiruvchilar nafaqat shakl jihatidan, balki semantik imkoniyatlari jihatidan ham yaqinlikka ega. Shu bilan birga, arab tilidagi i'rab tizimi va o'zbek tilidagi kelishik qo'shimchalari to'ldiruvchilarning sintaktik vazifasini turlicha shaklda ifodalaydi. Bunday o'rganish natijalari tilshunoslik, tarjimashunoslik, kompyuter lingvistikasi hamda til o'qitish metodikasi uchun katta ahamiyat kasb etadi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, tilshunoslikda gap bo'laklarining qiyosiy o'rganilishi faqat nazariy emas, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Masalan, tarjima jarayonida to'ldiruvchilarning noto'g'ri qo'llanishi ma'nodagi chalkashliklarga olib kelishi mumkin. Shu bois arab va o'zbek tillaridagi to'ldiruvchilarning qiyosiy o'rganilishi tarjima amaliyoti uchun ham muvofiqdir.

Xulosa tariqasida aytish mumkinki, to'ldiruvchi gapning asosiy ikkinchi darajali bo'lagi sifatida o'zbek va arab tillari sintaksisida muhim o'rin tutadi. Har ikki tilning o'ziga xos jihatlarini aniqlash, o'xshash va farqli tomonlarini ochib berish ilmiy izlanishlar uchun muhim poydevor bo'lib xizmat qiladi

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Karimov, A. (2010). O'zbek tili sintaksisi. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Saidov, H. (2015). Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent: Universitet nashriyoti.
3. Mahmudov, N. (2008). Hozirgi o'zbek adabiy tili sintaksisi. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
4. Ibn Hisham. (2004). Mug'niy al-Labib 'an kutubi al-a'arib. Qohira: Dar al-Kutub al-Ilmiyya.
5. Rasulov, I. (2016). Qiyosiy grammatika. Toshkent: Universitet nashriyoti.
6. Al-Zamakhshari, M. (1998). Al-Mufasssal fi 'Ilm al-'Arabiyya. Bayrut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya.
7. Azizov, S. (2012). Qiyosiy tilshunoslik asoslari. Toshkent: Yangi asr avlodi.
8. Al-Anbari, I. (2002). Asrār al-'Arabiyya. Qohira: Maktabat al-Khanji.

9. Ibn Aqil. (2005). Sharh Ibn Aqil 'ala Alfiyyat Ibn Malik. Bayrut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya.
10. Qosimov, B. (2014). Tilshunoslik nazariyasi. Toshkent: Fan va texnologiya.
11. Al-Suyuti, J. (2000). Al-Hāwi lil-Fatāwi. Bayrut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya.